

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ И ТЕКСТ КУЛТУРЕ (*Уводне напомене*) 7

I

Леон Којен
СМИСАО, КОНТЕКСТ И КЊИЖЕВНО ТУМАЧЕЊЕ.....13

Милош Ковић
МАСАРИК И СКЕРЛИЋ 29

Горана Раичевић
УМЕТНИК И ГРАЂАНСКО ДРУШТВО У ПОЕЗИЈИ СРПСКЕ МОДЕРНЕ 43

Драган Хамовић
ТРАГОМ ЈЕДНЕ РАКИЂЕВЕ ПОХВАЛЕ ДУЧИЋУ 57

Горан Максимовић
ДВА ЗАБОРАВЉЕНА ПЈЕСНИКА СА ЈУГОИСТОКА СРБИЈЕ НА ПОЧЕТКУ
20. ВИЈЕКА: ЉУБОМИР СИМИЋ И СВЕТИСЛАВ НИКОЛИЋ ТИСА 77

Јован Пејчић
СРПСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА:
ПРОМЕНЕ И ПРЕОБРАЖАЈИ ПОЈМОВА И СВЕСТИ.....93

II

Саша Радојчић
НАСТАНАК И ДЕЛОВАЊЕ *МИСЛИ* БОЖИДАРА КНЕЖЕВИЋА 115

Владимир Димитријевић
ПРЕД ИЗАЗОВИМА ЕПОХЕ: РАНЕ ТЕМЕ
СТВАРАЛАШТВА НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА.....127

Никола Маринковић
ЕСЕЈИСТИКА ДИМИТРИЈА МИТРИНОВИЋА ДО 1914.
И ПОТРАГА ЗА СИНТЕЗОМ НАЦИОНАЛНОГ И МОДЕРНОГ 141

Зорица Хаџић
„МАЛЕ“ КРИТИКЕ МИЛАНА КАШАНИНА –
КУЛТУРНА СЛИКА ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА 159

Милица Ђуковић
КУЛТУРОЛОШКЕ (ПРЕТ)ПОСТАВКЕ КЊИЖЕВНОГ ПРОГРАМА: ДОСИТЕЈ
ОБРАДОВИЋ И СРПСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА.....173

III

Александар С. Пејчић
ГРАДСКА КУЛТУРА НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА:
БЕН АКИБА БРАНИСЛАВА НУШИЋА 189

Недељка Бјелановић
ДОБРА ДЕЧИЦА – ИДЕАЛНА ЗЕМЉИЦА: СРПСКО ОБРАЗОВАЊЕ
И НАУКА У САТИРИЧКОЈ ОПТИЦИ РАДОЈА ДОМАНОВИЋА.....211

Светлана Милашиновић
ЛИМИНАЛНОСТ КЊИЖЕВНИХ ЈУНАКА У РОМАНИМА
ДОШЉАЦИ И ЧЕДОМИР ИЛИЋ МИЛУТИНА УСКОКОВИЋА 229

Јана М. Алексић
СЛИКА ИНТЕЛЕКТУАЛНОГ БЕОГРАДА У ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА 20. ВЕКА У
КЊИГАМА *ЖИВОТ МЕЂУ ЉУДИМА* ЈЕЛЕНЕ СКЕРЛИЋ-ЂОРОВИЋ И *ПОРТРЕТИ*
ПРЕМА ЖИВИМ МОДЕЛИМА МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА СТОЈИМИРОВИЋА ... 247

Индекс имена 263

КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ И ТЕКСТ КУЛТУРЕ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Српска књижевност почетком 20. века: модерност и ствари задаци представља зборник радова посвећен проучавању узајамних веза између књижевности и културног контекста у назначеном књижевноисторијском периоду. Зборник је проистекао из научног скупа одржаног на Институту за књижевност и уметност 25. јуна 2020. године, у организацији научног одељења „Српска књижевност и културна самосвест”.

У овом заједничком истраживању настојали смо да сагледамо динамични преплет утицаја између књижевности и епохалног контекста, корелацију књижевног текста и текста културе једне прекретне, велике епохе. „Закони изградње уметничког текста”, писао је Лотман, „у приличној су мери и закони изградње културе као целине”. Култура је, закључује наведени аутор, „колосални пример аутокомуникације”. Сарадници на зборнику успоставили су канал аутокомуникације између нас од пре стотину и више година и нас данас, с фокусом на српску књижевност као генератор порука и смисла у култури.

По речима Стивена Гринблата, „пуна културална анализа би требало да прошири границе текста, да установи везе између текста и вредности установе и пракси у култури”, те да се „мора супротставити начелу строгог одвајања онога што је унутар текста и онога што лежи изван њега”, користећи „све што је доступно како би се изградила визија ‘сложене целине’...” Чини се погодним овакав интерпретативни оквир, јер полази од књижевног текста да би зашао у пространу област културе, омогућава истраживачку пустиловину и неочекивана открића.

Подстицаји за овакав приступ нису долазили само из теорије, услед превладавања недовољности унутрашњег приступа или пак удоваљавања „културолошком заокрету” који траје деценијама у разним смеровима. Ако се бавимо српском књижевношћу с почетка 20. века, неизбежно говоримо

и о једном важном културном раздобљу. Деценија и по до почетка Првог светског рата као страшног прелома, у знаку је превирања, културног напретка и модернизације, али и припреме за остварење задатака пројекта пуног националног ослобођења и еманципације српског међу европским народима. Књижевност и књижевници, у текстовима уметничким и другим, остављају читке и запретаније трагове такве динамике. И на ово се доба може односити следеће Гетеово запажање о старогрчкој антици, које је забележио Екерман: „Важно је да у нацији буде у оптицају много духа и темељне образованости ако неки талент треба да се развије брзо и радосно. Ми се дивимо трагедијама старих Грка; али, заправо, требало би да се више дивимо времену и народу у којем су могле настати него појединим писцима.“ Оптика читања неизбежно се шири на „сложену целину“ културе, на контекст у којем настају велики текстови које хоћемо да појаснимо.

Милош Црњански је, у разговору снимљеном 1966. у Радио Београду, изрекао занимљиво становиште о проблемима разумевања прошлости с позиција савремености: „Ја мислим да је прошлост једна тамна провалија и да књижевна дела на могу да говоре сама за себе. [...] Једно су одговори савременика, а други одговори дају истим тим делима, песмама, књигама, садашњост, и данашњи читалац који их чита, нажалост, сваком песнику, сваком театру, сваком роману, има увек два одговора – одговор прошлости и одговор садашњости.“ Велики српски писац даје и пример који чини добар увод нашем разматрању: „Који су одговори тачнији, дубљи, истинитији, Верујте – то је тајна. [...] Да је нпр. поезија Дучића и Ракића без њиховог времена сасвим нешто друго него што је била. Нажалост, нема изласка из свог столећа. Видите, Дучић и Ракић, они су сасвим нешто друго данас, а нешто друго су били онда.“ У томе се, напokon, и крију разлози занимања за културни контекст, који оставља текстуалне трагове у књижевности, да бисмо боље сагледали тадашња значења и укрстили их са значењима које носимо у своме искуству и погледу. То је простор широк и непрегледан, али ту је такт тумача и свест да је књижевност извор и увор наше пажње.

Следствено таквом методолошком нацрту, зборник отвара рад Леона Којена на тему „Смисао, контекст и књижевно тумачење“. У њему је аутор теоријски образложењем важности познавања контекста при тумачењу текста, показао какве су импликације тог схватања за разумевање познате песме Милана Ракића и начина на који је песник био тумачен и вреднован у критици и историји књижевности. Милош Ковић је истражио сличности и разлике између двојице савременика, Томаша Масарика и Јована Скерлића, средишњих личности чешке, односно српске културне и политичке

историје у првим деценијама 20. века. Они су компаративно проучени у односу на кључна епохална питања.

Горана Раичевић је подузела обухватније истраживање контрадикторног односа поезије српске модерне, културноисторијски означене као „грађанска”, према друштвеном и духовном окружењу из којег је поникла. У раду је уједно указано на имплицитну субверзивност ове поезије, на културни образац за који се у њој залаже, као и на видове њеног потоњег (не)разумевања, сходно сме-нама друштвеног и културног система и поетичких доминанти. Трагом оцене Милана Ракића да се по Дучићу може видети шта је њихова генерација волела и желела, Драган Хамовић разматра привилеговано присуство Дучићевих пе-сама у *Српском књижевном тласнику*, као регулатору тадашњег књижевног укуса, али и околност да је Дучић у есејима и чланцима био оштар критичар културних прилика и носилац тежњи да се широм размакне овдашњи књижевни хоризонт. На ово се антитетички надовезује истраживање Горана Максимовића у знаку културе памћења, чији су резултати изложени у раду „Два заборављена пјесника са југоистока Србије на почетку 20. вијека: Љубомир Симић и Светислав Тиса Николић”. У њему се указује на културну заоставштину двојице рано преми-нуних песника, при чему је знатан напор учињен приликом реконструкције њихових биографија.

Јован Пејчић у тексту „Српска књижевна критика на почетку 20. века: промене и преображаји појмова и свести” разматра пут развоја српске књи-жевне мисли на прелазу 19. у 20. век, с посебним освртом на покретање, односно циљеве часописа *Српски ѿреплед* и *Српски књижевни тласник*. Стављају-ћи нагласак на критичко-теоријске огледе Љубомира Недића и Јована Скер-лића, између осталог, аутор истраживачку пажњу усмерава ка културним аспектима њиховог утицаја на потоњи развој српске књижевне критике.

У ширем епохалном и културном контексту, а на темељу историје идеја, Саша Радојчић образлаже генезу *Мисли* Божидара Кнежевића, морфолошку недефинисаност овог дела, као и његов духовно-повесни значај и потоњу ре-цепцију. У раду „Пред изазовима епохе: ране теме стваралаштва Николаја Ве-лимировића” Владимир Димитријевић се усредсређује на анализу дијапазона идеја које је јеромонах Николај изнео у *Религији Њетошевој* и у огледу „Ниче и Достојевски”, испитујући уједно и Велимировићев утицај на младобосанску омладину. Никола Маринковић у раду „Есејистика Димитрија Митриновића до 1914. и потрага за синтезом националног и модерног”, анализом дела есеја једног од путовођа младобосанаца, обухвата распон његовог друштвеног анга-жмана и аспекте његовог културног утицаја на потоње генерације стваралаца и интелектуалаца. Духовно формирање у културној атмосфери Новог Сада пре

Првог светског рата и рани критички радови Милана Кашанина предмет су истраживања Зорице Хаџић, чије резултате је изнела у раду „'Мали' прилози Милана Кашанина – културна слика једног времена”. Ауторка образлаже какву су улогу Јован Скерлић, Димитрије Митриновић и Васа Стајић имали у обликовању Кашаниновог и идеолошког профила његовог нараштаја. Милица Ђуковић у раду „Културолошке (прет)поставке књижевног програма: Доситеј Обрадовић и српски интелектуалци на почетку 20. века” систематизује видове рефлексije идеја Доситеја Обрадовића на културну идеологију водећих интелектуалаца епохе прве две деценије прошлог столећа, као и на тадашњу културну политику.

Александар Пејчић у раду „Градска култура на почетку 20. века: Бен Акиба Бранислава Нушића” доноси детаљну анализу приватног и јавног живота у Београду на почетку века. Појаве које Нушић тематизује условљавају потоњу критичку оцену ритма и токова развоја градске културе. Значајна тема школовања, интелектуалног и васпитног обликовања младог појединца у образовном процесу преломљена је у сатиричкој оптици Радоја Домановића. Према увидима Недељке Бјелановић, друштвено одговорни писац и публициста кроз критичко решето пропушта незавидне прилике тадашње српске просвете. Пажљивом културолошком интерпретацијом два амблематична „београдска” романа на почетку прошлог столећа (*Дошљаци* и *Чедомир Илић*), Светлана Милашиновић предочава процес трансформације нашег патријархалног човека у модерног индивидуалца, с крајње ограниченим могућностима остварења идеала личне слободе.

Коначно, третирајући остварења *Животи међу људима* Јелене Скерлић Ђоровић и *Портрети према живим људима* Милана Јовановића Стојимировића, који припадају портретној мемоаристици, као валидни историографски документ, Јана Алексић у закључном раду зборника даје осврт на описане личности, иначе градитеље српске науке, културе и установа крајем 19. и почетком 20. века, реконструише и интелектуалну слику прекретничке епохе модерне Србије.

Актуализацијом наведених тема настојали смо да уведемо нове али и методолошки проверене углове конструктивног промишљања културне самосвести српске књижевности, њеног развоја и видова, а тиме проширимо поље изучавања српске књижевности. И на томе не мислимо да станемо. Још је отворених тема и фигура из овде обухваћене епохе остало за нове радове и зборнике. Прожимањем књижевног текста и културног контекста овај зборник, верујемо, може пружити неке меродавне и подстицајне одговоре на изазове пред којима се српска уметничка књижевност и књижевна мисао налазе и данас.

Уредници